

Veterani u izgradnji mira¹

Vladan Beara
Predrag Miljanović

Uvod

U toku raspada SFRJ i ratova na prostorima ove zemlje, a naročito nakon okončanja bombardovanja SR Jugoslavije od snaga NATO-a, u junu 1999. godine, suočili smo se s postojanjem velikog broja traumatizovanih ljudi koji su se obraćali nama, psihijatrima i psiholozima, i tražili psihološku pomoć. Čekaonice su bile prepune izgubljenih, anksioznih ljudi koji su očekivali ne samo da ih neko sasluša i razume nego i da im pomogne da ublaže strepnju koja ih je preplavljivala. Rat je završen, vojska se povlačila s Kosova, vojnici NATO-a su ulazili na Kosovo a srpski vojnici su slavili „pobedu nad agresorom“, kako su to tumačili kontrolisani mediji. Zapravo, slavili su činjenicu da su, u jednom komadu, doživeli kraj rata i povratak kućama. Za mnoge srpske vojnike rezultat je bio više nego poražavajući: tokom deset godina neki od njih su učestvovali

*

- 1 Tekst koji je pred vama sastavljen je od delova knjige *Gde si to bio, sine moj?*, autora Vladana Beare i Predraga Miljanovića, koja se bavi problemom ratne traume kod bivših učesnika ratova, te mogućnostima za njihov doprinos izgradnji mira. Ljubaznošću autora pomenute knjige ovde prenosimo neke njene delove za koje mislimo da mogu značajno doprineti boljem razumevanju problema sa kojima su suočeni ratni veterani, te važnosti njihovog uključivanja u procese izgradnje mira i suočavanja sa prošlošću na prostorima bivše Jugoslavije. Aktivnosti Centra za ratnu traumu (Društva za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava ratova 1991–1999. godine) iz Novog Sada svakako spadaju u grupu pionirskih inicijativa u pružanju psiho-socijalne podrške veteranima iz Srbije i Kosova, obolelim od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP). U situaciji kada u čitavom regionu bivše Jugoslavije gotovo da ne postoji nikakva spremnost državnih institucija da se bave ovim problemom, ovakve inicijative još više dobijaju na značaju i predstavljaju veoma važnu podršku mirovnim aktivnostima koje takođe nastoje da afirmišu i podstaknu aktivnije uključivanje populacije veterana u mirovne procese. Upravo zbog toga što smatramo da rad na izlečenju traume jeste istovremeno i mirovni rad, veoma nam je drago što imamo priliku da vam prenesemo barem delić njihovog bogatog iskustva. (prim. ur.)

u nekim od pet izgubljenih ratova: Slovenija 1991, Hrvatska 1991–1995, Bosna 1992–1995, Kosovo 1998–1999, NATO 1999.

Nakon završetka bombardovanja, u junu 1999. godine, grupa psihologa i psihijatar iz Novog Sada osnovala je „Društvo za zaštitu mentalnog zdravlja ratnih veterana i žrtava ratova 1991–1999“. Društvo je osnovano s ciljem pružanja besplatne psihološke pomoći ratnim veteranima, izbeglicama i svim civilnim žrtvama ratova na prostoru SFR Jugoslavije. Uočili smo da postoji veliki broj ratom traumatizovanih ljudi koji nemaju mesto gde mogu da dobiju odgovarajuću psihološko-savetodavnu pomoć. Klasična medikamentozna psihijatrija nije bila obučena niti motivisana za pružanje ove vrste pomoći. Psihijatar u medicinskim ustanovama ima na raspolaganju maksimalno petnaest minuta za jednog pacijenta, i njih pre svega koristi u dijagnostičke svrhe kako bi korigovao doze lekova. S druge strane, mnogi psihijatri i psiholozi su se, živeći u Srbiji tokom proteklih deset godina, našli pod dejstvom sindroma izgaranja – „Burn out syndrome“, te nisu u mogućnosti da pruže odgovarajuću savetodavnu pomoć ratom traumatizovanim ljudima. Humanitarne organizacije pružaju pomoć pre svega izbeglicama, kao i ženama i deci koji su traumatizovani, dok izbegavaju bilo kakve kontakte s ratom traumatizovanim muškarcima, tj. ratnim veteranima. Ratni veterani su populacija koju mnogi same po sebi identifikuju kao ratne zločince, te se svaki vid pomoći ovim ljudima shvata kao opasnost za kredibilitet organizacije koja im pokušava pomoći. Učesnici rata, muškarci, bivaju prepušteni samima sebi i svojim porodicama. Oni pokušavaju da se adaptiraju na mirnodopske uslove, a teškoće i frustracije na tom putu po pravilu amortizuju njihove porodice, koje pate zajedno sa njima. Ovi ljudi, ukoliko dožive veći neuspeh u adaptaciji na mirnodopsku sredinu, okreću se alkoholu, drogi, kriminalnim aktivnostima i, najzad, mogu se okrenuti terorističkim aktivnostima, bilo u grupi, bilo pojedinačno.

U Srbiji i Crnoj Gori (po slobodnoj proceni) postoji više od 400.000 muškaraca, učesnika rata, kao i stanovništvo u bombardovanim gradovima i selima, od kojih 10–15 odsto pokazuje znake traumatizovanosti (što bi bio najmanji mogući procenat), pri čemu su mnogi od njih nezaposleni, ratni vojni invalidi, bez porodice ili sa znatno narušenom porodičnom sredinom.

Emocije traumatizovanog veterana – kada se vrati iz rata

Trauma uvek i na svim meridijanima ima kao prateće elemente sledeće emocije: krivicu, depresivnost sa samosažaljenjem, anksioznost, mržnju, bes, stid. Ovde ću izložiti neke delove iskustva iz rada s veteranima.

Krivicica je pre svega vezana za nešto nemoralno što je veteran učinio ili za nešto moralno ispravno što je veteran propustio da uradi. Krivicica se kod veterana često sreće ukoliko su preživeli neke situacije, borbe, na primer, u kojima su njihovi drugovi izginuli. Tada se često optužuju da je trebalo da urade ovo ili ono, da su to uradili, situacija bi izgledala drugačije... Nekada je krivicica vezana za situacije u kojima su nekoga ubili. Jedan veteran je u Vukovaru, kao devetnaestogodišnji mladić, vojnik na odsluženju vojnog roka, ubio hrvatskog vojnika u bliskoj borbi i od tada se, već dvanaest godina, ne trezni. Neki veterani osećaju krivicu zato što su učestvovali u nemoralnim aktivnostima, kao što je mučenje zarobljenika, njihovo silovanje ili skrnavljenje leševa. Jedan veteran je osećao stravičnu krivicu zato što je učestvovao u fudbalskom dodavanju „lopte“, gde se kao lopta koristila odsečena glava. Neki veterani osećaju krivicu zato što su bili svedoci nečega, zato što su nešto dopustili, zato što nisu reagovali drugačije. Mnogi veterani, žrtve, imaju osećanje krivice zato što su dopustili da im se nešto dogodi.

Osećanje krivice veterani u Srbiji često pokazuju u momentu kada ispolje agresivnost prema detetu, supruzi, prijatelju, u situacijama kada smatraju da to ovi nisu zaslužili. Jedan veteran je osećao krivicu kada je, nakon psihoterapijske seanse, posle više godina počeo da se smeje. Nakon toga je usledilo snažno osećanje krivice koje je bilo praćeno sledećim razmišljanjem: „Oni ljudi su tamo poginuli, a ti se ovde smeješ...“. Neki veterani se počnu osećati krivima kada dožive poboljšanje u seansi, jer: „...Kako mogu posle svega da ne osećam krivicu!? Tek sada sam gad“.

Traumatizovani veterani su često hipersenzitivni, imaju „skraćeni fitilj“ pa reaguju impulsivnom agresivnošću prema supruzi ili detetu i zbog beznačajnih povoda. Jedan veteran je došao na terapiju kada je sopstveno dete koje je neprekidno plakalo podigao uvis i bacio na krevet. Osećanje krivice se sreće

kod gotovo svih traumatizovanih veterana u Srbiji, osim kod nekih formi poremećaja ličnosti.

Jedna koleginica iz Izraela pitala je da li postoji krivica kod veterana u Srbiji za patnje i stradanja nevinih. Mislimo da velik broj ratnih veterana u Srbiji smatra da su za rat odgovorni oni koji su pokušali „na silu da izvrše secesiju i istrebe srpski narod na svojoj teritoriji“, a krivicu osećaju na individualnom planu za ono što su oni lično uradili ili nisu uradili. Osećanje „kolektivne“ krivice u Srbiji se sreće kod onih ljudi koji misle da je srpska strana odgovorna za ratove i da to nipošto nije smela da uradi.

Depresivnost je doživljaj nepravde sveta i emocija koja ide uz to – depresivnost je, rekli bismo, dominantna emocija kod traumatizovanih veterana. Najčešće se sreće doživljaj nepravde vezan za to da „svi su činili zločine u ratu, a samo nas Srbe optužuju“, ili „...mi nismo ubijali žene i decu, a oni jesu, a sada mi idemo u Hag, a oni ne“; ..ili „Hrvatima su pomogli da etnički očiste Hrvatsku od Srba, Albancima da etnički očiste Kosovo, a nama sude u Hagu zbog etničkog čišćenja“... Traumatizovani ljudi očekuju da krivci budu kažnjeni za svoje zločine, ali imaju utisak da su se druge strane izmakle kazni, a da se jedino njihovi kažnjavaju. Interesantno je da isti doživljaj imaju i mnogi hrvatski veterani koji smatraju da se Srbima gleda kroz prste, a da se samo njima, Hrvatima, sudi u Hagu. Depresivnost se ovde javlja kao posledica nepodnošenja nepravde sveta i obezvređivanje života u takvom svetu. Često je to „jadan ja, pošto je svet tako nepravedan prema meni“.

Doživljaj nepravde se često vezuje za nerazumevanje i necenjenje njihovih ratnih zasluga. Po povratku s ratišta, mnogi veterani očekuju da će njihove patnje biti nagrađene, ili bar „adekvatno tretirane, s poštovanjem“. Umesto toga, susreću se s tim da se njihove patnje doživljavaju kao njihova lična stvar, a da društvu nije mnogo stalo do njih. Ne samo da im se ne odaje priznanje, nego često ne mogu da ostvare ni ono što bi im po zakonu pripadalo. Ponekad se sude s institucijama za stepen invaliditeta, što doživljavaju kao veliku nepravdu. Neki veterani su izgubili posao. Jedan mobilisani rezervista, pekar, bio je ranjen na ratištu u desnu ruku. Ostao je invalid. Kada se oporavio, saznao je da je dobio otkaz u pekari, jer „kome treba pekar koji ne može da mesi hleb“. Veteran,

mladić od dvadeset tri godine, koji je ranjenik kaže: „Šta ja imam od života – ne mogu da se zaposlim kao invalid, ne mogu da nađem devojkicu kao invalid, šta ja mogu da očekujem...?“

Neki veterani su ostali invalidi, i još uvek su u centru za rehabilitaciju u Starom Slankamenu jer nemaju gde da se vrate, a prošlo je dvanaest godina.

Depresivnost se javlja i kao posledica samoobezvređivanja, samoomalovažavanja i samounižavanja sebe zbog onoga što mu se dešava. Ranjeni veterani su često skloni da sebe vide kao manje vredne zbog nečega, ili čak da sebe odbacuju kao ljudsko biće. Dešava se da kažu: „Šta sam sada ja, nakaza...“ i slično. Čovek koji o sebi misli da je nakaza oseća se depresivno. Obezvređivanje sebe dolazi zbog raznih neuspeha, naročito u vezi sa situacijama koje je ranije mogao s lakoćom da reši a sada mu ne polazi za rukom, zbog nemogućnosti da se smiri, kontroliše i slično. Obezvređivanje sebe se često dešava i nakon odbacivanja od porodice, bližnjih, prijatelja, ili čak i potpuno nepoznatih osoba.

Mržnja je obično vezana za neprijatelje koji su u ratu činili svakakve zločine, ali može biti iskazana i prema pripadnicima svoje strane ako su se poneli „nepravедno, nemoralno, nekorektno...“ Mržnja se oseća prema ljudima koje više ne vidite kao ljude već kao zveri koje zasluđuju da budu uništene i istrebljene. Veterani ih nekada mrze zato što su im ubili nekoga, zato što su ih mučili u zarobljeništvu ili zato što su nailazili na njihova zverstva. Jedan veteran, s dubokom mržnjom prema svim Hrvatima, posle izvesnog vremena se „otvara“ u grupi i priča slučaj iz jednog spaljenog i opljačkanog srpskog sela u Hrvatskoj, gde su našli dete prikucano ekserima za vrata. Drugi veteran, pripadnik srpskih specijalnih jedinica s Kosova, duboko mrzi Albance. Kaže kako su u jednom albanskom selu u podrumu našli sprave za mučenje zarobljenika. Veteran kaže: „Od tada ja nisam nijednog Albanca zarobio“. Drugi srpski veteran, pun mržnje prema Albancima govori: „Desilo nam se dva puta da ostave dete u kolecvi i pobegnu od nas. Mi pridemo, uzmemo dete, a kolevka minirana. Izginu svi u sobi. Od tada ih mrzim i sve bih ih pobio kada mogu takve stvari da rade, da žrtvuju svoju decu samo da bi nas pobedili“.

Mržnja se oseća prema nekome ko se više ne vidi kao ljudsko biće, ko se posmatra kao zver, zlikovac, zbog onoga što radi, misli ili govori i zato što

je takav, mi imamo pravo i dužnost da ga uništimo. Neki veterani su osećali mržnju prema ubijenom srpskom premijeru Zoranu Đinđiću i republičkoj Vladi, jer su u njima videli izdajničku vladu koja saraduje sa sudom u Hagu i sprema se da ih sve isporuči. Nažalost, mnogi traumatizovani veterani su se radovali, a neki čak i slavili kada je premijer ubijen.

Povređenost je osećanje prema ljudima za koje se smatra da su nas svojim postupcima obezvređili, ponizili, namagarčili, napravili budalama. Ratni veterani povređenost često osećaju prema političarima, za koje veruju da su ih uvukli u sukob, a sada peru ruke od njih i isporučuju ih u Hag; pokrenuli su rat, a onda za pregovaračkim stolom potpisali „kapitulaciju“. Povređenost neki veterani osećaju prema svojim sunarodnicima koji su izbegli mobilizaciju i učesće u ratu. Ovi veterani razmišljaju: „Dok smo mi ratovali za njih, oni su pravili biznis, obogatili se. Sada imaju sve i smeju nam se, nama koji smo rastureni...“.

Anksioznost i napetost koju traumatizovani veteran oseća je obično vezana za strah od gubitka kontrole ukoliko se napetost pojača. Tada, veteran smatra, može doći do toga da izgubi kontrolu i da tim nekontrolisanim ponašanjem može povrediti nekoga. Takođe se često sreće strah da će poludeti jer napetost u sebi prepoznaje kao znake nadolazećeg ludila. Naše iskustvo, a i iskustvo kolega s Vojnomedicinske akademije u Beogradu, govori da se dominantna problematika traumatizovanih osoba ispoljava kao anksiozni poremećaj s napadima panike. Nakon završetka bombardovanja NATO-a, drastično je porastao broj osoba koje su potražile pomoć radi simptoma napada panike. Napad panike dolazi u trenucima kada osoba veruje da je u ozbiljnoj opasnosti, da mora odmah de se smiri inače će se desiti nekakav užas – poludeće, umreće, doživeće šlog, osramotiće se i biti odbačena od svih. Zato u panici pokušava da se smiri i potraži pomoć.

Neki veterani strepe da će, ukoliko se napetost poveća, izgubiti kontrolu nad svojim ponašanjem i početi da ubijaju ljude oko sebe, da će napasti nekog od svojih ukućana ili da će sebi nešto uraditi. Neki veterani jednostavno strepe iščekujući kada će doći kraj njihovim mogućnostima da podnose napetost i kada će kao bolesnici završiti u ludnici, zaboravljeni ili odbačeni.

Ratni veteran kao stub mira

„Ko nije bio gladan, ne zna pravi ukus hleba“.

Čarls Bukovski

Ko nije bio u ratu, ne zna pravi ukus mira, mogli bismo reći. Iako se misli da su ratni veterani u svojoj suštini ratoborni, mi smatramo da to nije tako jednostavno. Traumatizovan veteran je osoba koja visoko vrednuje mir ali ima mnogo teškoća da u njemu normalno živi nakon iskustava iz rata. Ratno iskustvo često pokreće čoveka na to da razmišlja o nečemu što ga okružuje a da to i ne primećuje u mirnodopskom životu. „...Pre rata nisam ni razmišljao o miru...“, kaže jedan veteran, i nastavlja: „...Posle rata je već drugačije. Mir ti više znači. Kad vidiš šta se sve desilo. Bolje i najgori mir nego rat“. „O miru malo razmišljamo jer se on podrazumeva. Tek kada je narušen, počnemo da razmišljamo koliko nam mir znači i kako ne možemo bez njega. Kada je narušen, nastaje patnja i muka i tada vidimo njegov značaj“... „Koliko ti treba vremena da se uznemiriš, sekunda, a sati da se smiriš. Most srušiš za petnaest sekundi, a gradiš ga godinama. Koliko ti treba vremena da vratiš mir. Pre rata nismo ni razmišljali o tome. Da je ta tema odranije pokrenuta, ne bi ni došlo do rata. Mi samo razmišljamo kad dođu posledice. Kad si već upoznat s tim.“

- Nema pravog mira posle rata... Da li je to duševni mir... Ostaju posledice.
- Već kad se nađemo u ratu, neminovno se menja naša slika o životu. Saznajemo šta sve može da nam se dogodi, šta sve možemo da izdržimo, suočimo se s prolaznošću života, masovnom smrću; u jednom danu se gase mnogi životi, okreneš se i nema čoveka pored tebe, ne znaš da li ćeš ručati sa onim sa kojim si doručkovao. Nekad ni doručak ne završiš. Shvatiš da nemaš kontrolu nad nečim na čemu si mislio da je imaš. Kad uspeš da izadeš živ iz rata, shvatiš koliko vredi mir. Bilo bi dobro ovo ne učiti na vlastitoj koži.

Treba da se više čuje glas neposrednih učesnika rata, jer oni znaju šta je rat, videli su stradanja ljudi, svojih drugova, ostali bez delova tela. Ni u jednoj zemlji se ne daje reč učesnicima rata. Kada bi se to dogodilo, rata ne bi ni bilo.

- Veterani su s pravom ogorčeni, jer ih niko ništa ne pita. Svako od njih treba da kaže da hoće da bude pitan kako bi shvatio da nije „niko i ništa“. Čini mi se da se ljudi plaše da slušaju priče ratnih veterana, da čuju koliko je to zlo. Ljudi su toliko istraumatizovani da ih je strah da slušaju takva iskustva. Samo onaj čovek koji je probao ljutu papriku to može da objasni.

Zločin i kazna

Složenost naših ratova kao fenomena. Ko kreira pravu sliku? Ko zna kompletnu istinu?

„Ljudi, hajde da kaznimo zločin samo zato što je zločin a ne samo zbog toga što je to uslov za ulazak u Evropu“ – rekao je jedan čovek.

Ratovi koji su vođeni na području zapadnog Balkana, od 1991. do 1999. teško mogu biti sagledani u svoj svojoj celini i tako pravilno evaluirani. Ljudi su obično skloni da prosuđuju o ratu na osnovu onih informacija koje poseduju. Obično tada olako donose svoj sud, sud koji je uvek i nužno ograničen, a tek posle tragaju ne za činjenicama koje će taj sud proveravati, ispitati ga, već za onima koje će ga potvrditi kao tačnog. Tada informacije iz rata primaju selektivno i žestoko brane svoje stanovište od svakog kritičkog preispitivanja. Nekada su spremni da poubijaju sve one koji ne misle isto – one koji „kleveću i lažu“. Tako možete videti da su mnogi ljudi koji su na početku rata i pod dejstvom nacionalističke propagande zaključili da su Srbi u potpunosti ispravni, da se samo brane i nikome ne čine zlo (good guys), dugo tokom rata i nakon njega, prosto zanemarivali masu činjenica koje govore protiv. Nisu uzimali u obzir ni brojne zarobljeničke logore, ni Srebrenicu, Ovčaru i druge masakre; spaljena sela, uništene gradove, opljačkane i poubijane... Isto su tako, oni koji su srpsku stranu videli kao „glavnog i odgovornog urednika“ za ovaj rat, drugim rečima „bad guys“, takođe selektivno usvajali sve informacije koje su potkrepljivale njihovu tezu o Srbima kao lošim momcima, a jednostavno previdali informacije o nacionalističkim stremljenjima kod ostalih naroda, pokoljima koji su počinjeni nad Srbima, o stotinama hiljada izbeglica, o mučenim zarobljenicima iz Lore, o pobijenim civilima iz Gospića, Bilogore, Knina, Kupresa, Kravica i drugih sela oko Srebrenice... Svi su se oni grčevito

držali svojih zaključaka i nastojali da održe svoj sud – kao da bi odustajanje od njega značilo odustajanje od samog sebe.

Ljudi koji pokušavaju da o ratu govore iz što šireg referentnog okvira pre ili kasnije se suočavaju s tim da ih jedni doživljavaju kao radikalne nacionaliste, a drugi kao nacionalne izdajnike. Ovo nije svojstvo samo neobrazovanih već i nekih visokoobrazovanih sagovornika. Mnogi ljudi su skloni da olako odbace svakog ko kaže drugačije, da ga smeste u kategoriju koja ga diskredituje kao sagovornika i prekidaju kontakt s njim pre nego što njegov stav upoznaju potpunije.

Radeći psihoterapiju s učesnicima rata, čujete različite doživljaje koji vam šire referentni okvir i pomažu vam da realitet spoznate i šire i potpunije. Problem je u tome što vas taj proces često boli i nije dobar za vaš san. Ali zato naučite da je sve ono što ste saznali o ratu skromno i nedovoljno da biste mogli da tvrdite da poznajete fenomen rata.

Prepreke pomirenju

U ratovima na prostoru zapadnog Balkana bilo je nebrojeno mnogo zločina. Za većinu se nikada neće ni saznati. Neki masovni zločini su otkriveni, nekim krivcima će biti suđeno, a mnogi „sitniji“ će se verovatno provući. Mnogi zločini su počinjeni s velikom svirepošću i sadističkom mržnjom; mržnjom koja se transgeneracijski prenosi s kolena na koleno, vekovima. Na ovim prostorima su deca odrastala s uverenjem da „ako mi nećemo njih, oni će poubijati nas baš kao što su onda u ratu...“ To su ta neka uverenja koja ona ponesu iz svog detinjstva, a nasledila su ih od svojih baba i deda, najčešće i samih traumatizovanih svedoka pokolja, ili čak učesnika.

Mnogi od zločina nikada nisu kažnjeni, i zbog toga se nije stvorila zdrava osnova za pomirenje već se pod okriljem komunističke ideologije bratstva i jedinstva na silu pokušavalo potisnuti sećanje na traumatsku prošlost. Kazna za pokolje koju su komunisti sprovodili često nije bila pravno utemeljena i pravedno odmerena kazna već je to bio pokolj nad političkim neistomišljenicima i klasnim neprijateljima. Mnogi su kažnjeni nepravedno, kako bi se lakše nacionalizovala njihova imovina.

Zločini su činjeni najčešće iz mržnje i osvete, često iz straha, često pod dejstvom alkohola ili droge. Neki ljudi su prosto imali priliku da ispolje svoje psihopatološke sklonosti i to su iskoristili.

Pomirenje je dugotrajan i težak proces. Na ovom putu se pojavljuju mnoge prepreke; navešću neke koje smatram veoma značajnim, a njihovo prevazilaženje suštinskim.

1. Pitanje istine o ratu – Gotovo svi učesnici rata, i mnogi koji o ratu misle i govore, zapravo se bore da njihovo viđenje rata bude afirmisano kao jedino i neprikosnoveno. Da taj njihov sud i iskustvo budu prihvaćeni i od „naše“ i od „njihove“ strane. Tako je logična posledica toga da o ratu razgovaraju ljudi koji se ne čuju. Da stvar bude teža za razrešenje, čini se da su dve osnovne epistemologije kod mnogih ljudi – narcistička i autoritarna. Narcistička epistemologija se svodi na: „Nešto je istinito zato što sam ja to doživeo ili zaključio“; prema njoj, sve ono što nije deo mog iskustva ne smatram važnim. Autoritarna epistemologija se svodi na: „Nešto je istina ako nekakav autoritet kaže da jeste“, pa prema tome, sve što nije rekao vođa, profesor ili nekakav iks-ipsilon, nije relevantno. Ljudi najčešće donesu sud o ratu, a zatim selektivno obraćaju pažnju na činjenice koje će potvrditi njihov sud, a ne na činjenice koje će ga testirati. Preduslov za pomirenje je, prema tome, prihvatanje stanovišta da postoji mnogo različitih ličnih „istina“ o ratu, i da je teško izdvojiti jednu i reći: „Ova je prava, a ostale su pogrešne“. Prihvatanje različitih iskustava i gledišta o onome što se dogodilo je preduslov za tolerantni dijalog.

2. Pitanje humaniteta – Psihološka priprema neke populacije za rat podrazumeva propagandno delovanje. Kroz propagandu se odvija dehumanizacija protivnika. Ona ima za cilj motivaciju sopstvene populacije za ubijanje. Čoveka ne smeš ubiti, ali „ustašu, četnika, komunjaru, baliju, zveri....“ smeš. Pripadnicima druge strane se oduzima status ljudskih bića i predstavljaju se kao neljudi, zveri, zlikovci. Zapravo, ne samo da je dopušteno takve ubijati, ne samo da je dobro, već postoji dužnost da se tako postupi. Pomirenje pretpostavlja vraćanje humaniteta onima s kojima treba da se pomirimo. Oproštenje „greha“ podrazumeva

restauraciju slike o drugom kao o ljudskom biću, uprkos tome šta je činio. Neki ljudi jesu činili zločine, ali su oni i dalje samo ljudi koji su nešto činili. Njihov čin ih kandiduje za kaznu ili za lečenje, ali im ne oduzima ljudskost. U krajnjoj liniji, zar nas hiljadama godina ne uče da je mogućnost za zločin imanentna čoveku.

3. Individualizacija odgovornosti i kažnjavanje – Stanovište da neki ljudi jesu činili iks-ipsilon a neki nisu, i pravedno kažnjavanje prvih, omogućava da se ostvari doživljaj da je posao završen, da je pravda zadovoljena. Da je zatvoren geštalt – zatvorena celina.

4. Emocionalni problemi – krivica – Krivica kao emocija ometa zdrav proces prevazilaženja traume i prihvatanja odgovornosti za ono što je učinjeno. To je osećanje kada osoba veruje da nešto nipošto nije smela sebi dopustiti, a pošto jeste, ona je loša i zla, prokletnik koji zaslužuje kaznu. Osoba koja se samookrivljuje obično:

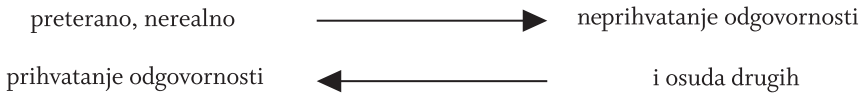
- ima tendenciju da sebe kažnjava, iznova i iznova, kako bi se oslobodila bolnog osećanja
- izbegava kontakte sa žrtvom, te tako propušta šansu da popravi oštećeno
- traži kontakt sa žrtvom, ali u cilju iskupljenja; dakle, ne da popravi štetu, već da od nje izmami, dobije oprostaj, kako bi se oslobodila bolnog osećanja griže savesti
- prekomerno pije, uzima drogu i razne medikamente kako bi ublažila bolno osećanje
- zaključuje da je loša, da se nikada neće promeniti i nastavlja da se ponaša po starom
- napada žrtvu ponovo, okreće krivicu u mržnju po principu: „Nisam ja loš, već si ti loš što mi **stalno** namećeš osećanje krivice“.

Ovo su neki od razloga zbog kojih osećanje krivice smatram lošom osnovom za prevazilaženje traumatskog iskustva i uspostavljanje dobrosusedskih odnosa. Osećanje krivice vodi ili u autodestruktivne ili u destruktivne aktivnosti. Nasuprot tome, osećanje kajanja je konstruktivno i ono može voditi u zdravo pomirenje. Kod osećanja kajanja osoba zna da je loš njen postupak, a ne ona kao čovek, te je spremnija da radi na sebi kako se to više ne bi ponovilo. Osećanje

kajanja omogućava da osoba prihvati odgovornost za ono što je učinila. Osećanje kajanja i prihvatanje odgovornosti se može opisati rečima: „Da, ja sam to učinio, žao mi je zbog toga, ali to ne znači da sam nečovek. Želim da popravim štetu i da nastojim da to više ne ponovim.“ Kajanje omogućava da se realističnije vidi svoja odgovornost i odgovornost drugih aktera situacije.

Tako može da se namiri šteta, pomogne oštećenom, umesto da se iskupljuje. Kajanje omogućuje osobi da se izvini, zatraži oprostaj, umesto da preklinje, kuka i daje nerealna obećanja samo s ciljem da sebe oslobodi teškog i bolnog stanja.

Kajanje je konstruktivno jer, umesto da sebe kažnjava ispaštajućim kaznama, osoba više vodi računa o namirivanju štete i promeni svog ponašanja u budućnosti. Krivica osciluje između naizmeničnog:

Svakako da postoji još ometajućih faktora, ali pokušaj da se svi oni razmotre zahteva ozbiljniju studiju od ovog teksta.